

PETŐCZ ANDRÁS:

A Jelenlét a '80-as évek elején

Visszatekintve egy majd' negyven évvel ezelőtti időszak történéseire, nyugodtan elmondhatjuk, hogy 1980 nem csupán „évtizedhatárhíd” volt, ahogy azt az akkori Mozgó Világ sorozata – amelyben a kor fiatal íróit, költőit kérdezte meg a szerkesztőség – hirdette, hanem *korszakváltás* is. Ma már tudjuk, de akkoriban még nem tudhattuk, hogy a közép- és kelet-európai rendszerváltások előtti utolsó évtized kezdődik 1980-ban, és ez az évtized, a „'80-as évek”, már az első – pontosabban „nulladik” – évtől kezdve előkészíti mindazt, amit tíz évvel később megéltünk. Talán ma már – fiatalabb generációk számára – nem is igazán érthető, átérezhető, hogy mitől is lelkesedett annyira az a 21 éves egyetemista, aki – amikor egyhónapos külföldi útja után hazatért – a pártállam vezető napilapjának a címdoldalán azt olvashatta, hogy „Folytatódnak a sztrájkok Lengyelországban”, és nem akart hinni a szemének. Mindez 1980 augusztusában történt. Jelen sorok írója valóban nem akart hinni a szemének, amikor – nem egészen 21 évesen – megpillantotta a pártállami napilap címdoldalát, hiszen korábban elképzelhetetlen volt, hogy egy egypártrendszerű diktatúrában, ahol a társadalom „vezető ereje” a „munkásosztály”, sztrájkok, országos méretű sztrájkok robbanjanak ki.

1980 kétségtelenül a változás éve, és ebbe a változásba huszonévesen belenőni nagyszerű érzés volt. A lengyelországi sztrájkmozgalmakkal természetesen és nagyon ösztönösen vállaltunk szolidaritást, amely szolidaritás tulajdonképpen csak abból állt, hogy kítűztük a lengyel szakszervezet, a Solidarność jelvényét. Kevesen tűztük ki, mert nem volt éppen veszélytelen vállalkozás ilyen jelvényeket hordani a városban, de a rendszer – talán meglepő módon – békén hagyott minket, pedig így jártunk egyetemre, belvárosi rendezvényekre, mindenhova. És nem csak olyan típusú alternatív estekre jártunk, amelyekben ott volt ugyan az „ellenállás melankóliája”, hangulata, „feelingje”, mégis „engedélyezett” estek voltak, hanem olyan összejövetelekre is, amelyek korántsem kaptak hivatalos engedélyt. Ilyen volt – többek között – az Óra utcai „hétfői szeminárium”, „repülő egyetem”, amelynek otthont Jávor István fotós és operatőr lakása adott, és ahol – gyakorlatilag *illegálisan* – olyan előadások hangzottak el, amelyek élesen bírálták az akkori rendszert, és ahol nyíltan egy új típusú, demokratikus, többpártrendszerű társadalmi berendezkedés lehetősége – mint nagyon is távoli perspektíva – körvonalazódott a hallgatóság előtt.

A lengyelországi sztrájkokkal és a hazai „repülő egyetemekkel” párhuzamosan ebben az évben, vagyis 1980-ban jelent meg hangsúlyosan, illetve erősödött meg a hazai szamizdat-mozgalom, vagyis sokasodtak meg az olyan jellegű kiadványok, újságok és könyvek, amelyek illegálisan, engedély nélkül jelentek meg. Ennek legismertebb példája a *Beszélő* című folyóirat volt, amely engedély nélküli, „föld alatti” nyomdában készült, de amely meglehetősen gyorsan ismert lett a politikailag érzékeny fiatal értelmiség, vagy egyetemisták körében. A *Beszélő* beszerzése persze nem volt egyszerű, a terjesztéséért akár börtönt is lehetett kapni, mégis – és ez is jellemző az akkori rendszer meghátrálására, bizonytalanságára – elég hamar elterjedt a hír a fiatal értelmiség köreiben, hogy egy magánlakásban bizonyos napokon ezek a kiadványok

megvásárolhatóak. A magánlakás, Rajk László lakása, közel az akkori Pesti Barnabás utcához, vagyis közel az ELTE Bölcsészettudományi Kar korabeli épületéhez, a Galamb utcában volt található, és ha az egyetemista az órái után arra járt, vehetett egy-egy szitanyomással, vagy fénymásolási technikával készített kiadványt.

Hosszú-hosszú lenne felsorolni mindazt, ami ezt az 1980-as évet izgalmassá tette, és – utólag elmondható – valamiképpen előrevetítette a rendszerváltás korszakát. A politikai rendszert megkérdőjelező, rendszerellenes szervezkedések mellett a művészeti, irodalmi kezdeményezések is új perspektívákat nyitottak. Nyilvánvalóan nem az akkoriban meglévő irodalmi intézményekre gondolok, sőt, éppenséggel a hivatalos intézményrendszert, kiadói struktúrát, állami folyóiratokat tartottuk használhatatlannak, merevnek, amelyben minden új generáció megjelenése nehézkes, kilátástalan volt. A hivatalos intézményrendszer mellett viszont létezett egy olyan struktúra, amelyik valamiképpen kívül állt a meglévőn, a *hivataloson*, vagy éppenséggel megkérdőjelezte azt. Ilyen volt például a jugoszláviai Újvidéken megjelenő Új Symposion című lap, illetve a párizsi Magyar Műhely című folyóirat, valamint a határon túli, vagy emigrációban levő könyvkiadók és folyóiratok közül jónéhány. A hazai lapok közül egyedül a korabeli Mozgó Világ jelentett tájékozódási pontot. Fialat íróként leginkább ezekre a szerkesztőségekre figyeltünk.

Beszélhetnénk még a kor művészeti mozgalmairól, a *mail-art* megerősödéséről, valamint az európai költészet útkereséséről, a vizuális és akusztikus vers újbóli feltűnéséről, amely jellemezte ezt az időszakot. Érinteni kellene a fiatalok politikai önszerveződését, azt az újbóli és újbóli igényt, hogy a KISZ mellett alternatív ifjúsági szervezetek jöjjenek létre. Ez az igény már 1980-ban megjelenik, beszélgetések szintjén mindenképpen, és évekkel később ebből az igényből nő ki majd a Fidesz, mint politikai alternatíva. És mindemellett beszélni kellene még – a korszakot vizsgálva – a különböző európai békemozgalmak megerősödéséről, amelyek visszhangra leltek az akkori hazai egyetemista fiatalok köreiben. Jellemző, hogy éppen ekkor alakítottuk meg néhányan a „kilencek békemozgalmat”, amely a későbbi Dialóg békemozgalom egyik őse volt, tagjai között Nóvé Béla, Szent-Iványi István és jómagam is jelen voltunk.

Nagyon röviden és vázlatosan tehát egy rendkívül izgalmas politikai és művészeti korszakban született újjá az ELTE Bölcsészettudományi Karon a *Jelenlét* című folyóirat, amely újjászületés – ahogy azt láthatjuk – élénk társadalmi mozgás, aktivitás része volt. Jelképes is lehet, hogy maga a folyóirat ötlete is úgy született, hogy éppen egy illegális, „repülő egyetemi” előadásra tartottunk Horváth Tamással, volt gimnáziumi osztálytársammal, aki ekkor szintén elsőéves volt, joghallgató, az ELTE Jogtudományi Karán. Vele kezdtük el a folyóirat szervezését, a szervezés pedig először, első körben mintegy „toborzást” jelentett, ami abból állt, hogy az akkori Bölcsészkar büfijéhez hirdetéseket tettem ki, amelyben jeleztem, hogy el akarjuk kezdeni egy irodalmi lap szerkesztését, és akinek van kedve, jelentkezzen. Talán meglepő, de jellemző is a korszakra, hogy – miközben érezhető változások zajlottak politikai és társadalmi szinten – mégsem volt igazi aktivitás az egyetemisták részéről, gyakorlatilag egyetlen jelentkező volt a felhívásunkra, Kukorely Endre, aki akkor már nem is volt igazán egyetemista, talán éppen államvizgázott.

Hogy – utólag így látom – a meglehetősen naiv kezdeményezésünkől hogyan is lett kiadvány, folyóirat, vagy éppen „folyóirat” (az idézőjelet még később megmagyarázom), az, mai szemmel nézve, szinte képtelen történet. Talán csak az erős akaratunknak köszönhető. Pedig létezett korábban már a *Jelenlétnek* egy korszaka, 1972 és 1976 között, amelynek szerkesztésében Kulin Ferenc, Csaplár Vilmos, Szilágyi Ákos vettek részt, többek között, és amelynek megmaradt példányait a Bölcsész-

kar Jegyzetboltjában még öt évvel később is meg lehetett találni. Erre hivatkoztunk, hogy mi csak ezt akarjuk újraindítani. Bárhol kopogtattunk, hárman, Horváth Tamás, Kukorelly Endre és jómagam, mindenhol az elutasítás fogadott minket, egyfajta félelem, hogy mit is akar itt néhány egyetemista „ezekben a kaotikus időkben”, ráadásul – hivatalosan – ekkor már csak én tartoztam a Bölcsészkarhoz. Jellemző az is a kora, hogy semmiképpen sem akartunk a KISZ keretein belül kiadványt megjelentetni. Megkerestük Kulin Ferencet, aki a korábbi Jelenlét felelős szerkesztője volt, de ekkor már a Mózgó Világ kötötte le az energiáit, ő nyilvánvalóan nem tudott minket felvállalni. Akkor tört meg a jég, az elutasítás jege, és akkor éreztünk valamiféle reményt, amikor megkerestük a Bölcsészkar dékánját, Diószegi Istvánt, aki meglepő módon nem zárkózott el attól, hogy egy irodalmi antológiát hozzunk létre a Bölcsészettudományi Kar kiadásában, és ehhez hajlandó volt a nevét is adni, abban az esetben, ha a XX. századi Magyar Irodalmi Tanszék vezetése ezt támogatja. Megkerestük tehát az akkori politikai és kulturális hatalom egyik képviselőjét, Király Istvánt, aki a Tanszék professzora is volt, és aki – hosszas rábeszélés után – végül szintén nem zárkózott el, abban az esetben, ha a Tanszék „ellenőrizheti” a kiadványunk tartalmát. Koczás Sándor docens lett a Tanszék vezetése részéről a „szuperlektor”, és kijelöltek a számunkra egy „felelős szerkesztőt”, ő Csűrös Miklós lett. Csűrös nagyon jóindulatú volt velünk, semmibe nem szólt bele, mindenre csak bólintott. Emiatt kissé meg is mosolyogtuk őt, pedig nem volt helyes megmosolyogni, éppen annak köszönhetünk sokat, hogy nem szólt bele semmibe. Ez akkoriban bátorságnak volt nevezhető.

Mindemellett elhatároztuk, hogy heti, illetve olykor kétheti rendszerességgel Alkotókört hozunk létre. Hétfőnként találkoztunk a BTK „A” épületének egyik magasföldszinti helyiségében, ott tartottunk felolvasásokat. A forma kedvéért ezekre az alkotóköri összejövetelekre elhívtuk Csűrös Miklóst is, aki – emlékezetem szerint – szinte soha nem jelent meg ezeken az összejöveteleken.

A Jelenlét általunk szerkesztett első számának megjelenése, amely még antológia-ként látott napvilágot, további nehézségekbe ütközött. Mint kiderült, folyóirat-engedélyre semmi esélyünk nincs, ezt semmilyen formában nem vállalta fel a Bölcsészettudományi Kar vezetése, ezért döntöttünk az „egyszeri” antológia mellett. Az is kiderült, hogy a dékán ugyan felelős kiadóként nevét adja az antológiánkhoz, de annak megjelentetését engedélyeztetni kell a kor Oktatási és Kulturális Minisztérium Kiadói Főigazgatóságán, hiszen – a pártállamban – nem lehetett engedély nélkül nyomdába adni semmilyen kéziratot. Amikor – az alkotóköri összejöveteleknek köszönhetően – összeállt az első gyűjteményünk, és azt „ellenőrizte” Csűrös Miklós felelős szerkesztőként, illetve Koczás Sándor „szuperlektorként”, és a Dékán mint felelős kiadó aláírta azt a formanyomtatványt, amely a kiadási engedély megszerzéséhez volt szükséges, akkor végre mehettünk a kézirattal a Minisztérium épületének ötödik emeletére, ahol a Kiadói Főigazgatóság hivatala volt, és oda kellett beadnunk a teljes kéziratot, hogy ott azt „átolvassák”, és néhány hetes várakoztatás után az engedélykérelmet lepecsételjék, és ezzel zöld utat adjanak a kiadáshoz. Utána vihettük a kéziratunkat az ELTE Soksorozító Üzemébe, a Maglódi útra, Kőbányára, ahol egyébként az egyetemi jegyzetek is készültek, és a meglevő papírok és dékáni megrendelő birtokában kérhettük, hogy az antológiánkat a nyomda elkészítse.

Mindebből látni lehet, nem volt egyszerű dolgunk. Újabb és újabb engedélyeket kellett szerezniünk, újabb és újabb ajtókon kellett kopogtatnunk ahhoz, hogy elmondhassuk, van egy kiadványunk. Mai szemmel elképesztően sok akadályt gördítettek az utunkba, mégis, egyetlen egy akadályt soha. Soha nem mondták azt, hogy nincs a kiadványunkra pénz. A rendszernek valószínűleg ez is a jellemzője volt. A „pénz” szót soha nem használták. Pénzről nem beszéltek.

Az Alkotókör, annak hírére, hogy nekünk már „folyóiratunk” is van – valójában hivatalosan nem volt –, elképesztően népszerű lett. Rendszeres találkozóinkon sokszor harminc-negyven fiatal is összejött, pedig elvileg sehol sem hirdettük ezeket az összejöveteleket. Pillanatok alatt kiderült, hogy a Jelenlétben mindenki publikálni szeretne. Olyan zárt volt a hivatalos folyóiratok rendszere, és annyira nem elégítette ki az igényeket, hogy egy „alternatív” lap igen gyorsan nagy népszerűsége tehetett szert abban az időben. Számos jó kéziratot kaptunk, és korántsem csak egyetemistáktól. Már az általunk szerkesztett első számban, amit még „antológiának” neveztünk, közöltük egy fiatal képzőművész, Háty Ágnes rajzait. Háty Ágnes a politikai ellenzék egyik meghatározó, markáns és egyébként rendőri megfigyelés alatt álló alakjának, Krassó Györgynek volt az élettársa, ilyen módon az a tény, hogy az ő rajzait közöltük, természetes módon hozott közel minket az akkor félig illegalitásban működő demokratikus ellenzékhez. Krassó a rendszerváltás idején a később legendássá lett Magyar Október Pártot alapította meg. Az is jellemző persze, hogy nekem mint a lap szerkesztőjének, a kiadás szervezőjének, fogalmam sem volt kezdetben arról, ki is az a Krassó György, aki egyébként rendszeresen érdeklődött a Jelenlét után, és engem is többször megkeresett a Bölcsészkaron, leginkább a félelemteli büfénél, ahol szinte a teljes napjaimat töltöttem akkoriban.

Hogy hogyan is lettünk „folyóirattá”, miközben nem volt lapengedélyünk, az is jellemző az adott időszakra. A minisztériumi Kiadói Főigazgatóságot az ismert költő és műfordító, Tímár György felesége vezette. Tímár Györgyné érezhetően szimpatizált velünk, amikor felvittük az antológiánk kéziratát engedélyezésre, és a második látogatásunk idején, amikor is a pecsétes papírt átvehettük, azt kérdezte, mintegy „civilként”, hogy tervezzük-e valamiféle folytatást. Én akkor elmondtam neki, hogy folyóiratot szeretnénk, de semmi reményünk sincs, hogy arra engedélyt szerezzünk. A folyóiratokra, lapokra az engedélyt egy másik hivatal, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala adhatta ki abban az időben, de nyilvánvaló volt, hogy ezt a hivatalt nem lehet megnyerni az ügyünknek. Tímárné tudta ezt, és csak annyit mondott, hogy „a következő kiadványt, mint ismét egyszeri kiadványt, itt, nálam engedélyeztessek”. Először nem értettem. „A címe lehet ugyanez, kis változtatással”, mondta Tímárné. „Lehet az a címe, hogy Jelenlét 2, meg aztán Jelenlét 3?”, kérdeztem. „Persze”, mosolygott Tímárné. „De az már olyan, mintha folyóirat lenne”, mondtam én. Tímárné erre nem válaszolt.

Így lett aztán „folyóiratunk”. Az „egyszeri” kiadványok mind Jelenlét néven jelentek meg, csak éppen számmal jeleztük azt, hogy hányadik Jelenlétnél is tartunk. A lapunk mind kivitelében, mind jellegében és tartalmában egyre inkább hasonlítani kezdett a hivatalosan megjelenő folyóiratokhoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy a mi lapunk valóban „civil” kezdeményezésre, alternatív lapként jött létre.

Elképesztő mennyiségű kéziratot kaptunk, szerzőink többségének valójában semmi köze nem volt az ELTE Bölcsészettudományi Karhoz. Az akkori fiatal irodalom számos képviselője adott kéziratot, Endrődi Szabó Ernő, Kőrössi P. József, Bodor Béla, Bíró József nevét említhetem. Vannak olyan publikációk a '80-as évek elejének Jelenlétében, amelyekre – azt hiszem – szintén büszkék lehetünk. Ilyen például Rainer M. János tanulmányosorozata az ötvenes évek Irodalmi Újságjáról. Krassó György emiatt a tanulmányosorozat miatt kereste újból és újból a Jelenlétet. Politikailag nagyon kényes volt ennek a szövegnek a közlése, de sikerült, Rainer M. János első publikációi ilyen módon a Jelenléthez köthetők. Ahogy arra is büszkék lehetünk, hogy sikerült megjelentetnünk Sükösd Miklós lengyelországi újtjegyzetét, amit a Mozgó Világból a politikai cenzúra kivett. Egészen pontosan Sükösdnek ez az írása egy olyan dolgozat volt, ami miatt már akkor be akarták tiltani a Mozgó Világot. Mi, talán mert kisebb

példányszámú, marginális lapnak számítottunk, tudtuk közölni. És nagy szenzáció volt Allen Ginsberg verseinek a megjelenése is – Eörsi István fordításában –, olyan versek voltak ezek is, amelyeket a hivatalos folyóiratok nem mertek vállalni.

A Jelenlét és az Alkotókör pillanatok alatt került a figyelem középpontjába, egy erős politikai és kulturális mozgás részei lettünk. A Bölcsészettudományi Karon volt már egy ellenzéki politikai szervezkedés, amelyben olyan személyek vettek részt, mint Hodosán Róza, Révész Judit vagy Szent-Iványi István. Az Egyetemi Színpad színházi produkcióit Kardos Tiborczal az élén szervező csoportosulás is fontos volt. Mindezek mellett és velük együtt a Jelenlét és az Alkotókör is a korszakban meghatározó lett. Mivel azt is sikerült keresztülvinnünk, hogy a kiadványainkból néhány példányt könyvesbolti terjesztésre is átadhattunk, mindez erősítette a Jelenlét szerepét.

Ennek az ismertségnek volt köszönhető az, hogy 1983-ban megkaptuk Papp Tamástól a hetvenes évek avantgárd művészetét bemutató Szógettó antológia kéziratát, amely aztán a Jelenlét különszámaként jelent meg az évtized végén. A Szógettó megjelenése után a Jelenlét még folytatódott, kezdetben az ELTE kiadásában, majd a rendszerváltás után az általam alapított Médium-Art Stúdió irodalmi és művészeti egyesület folyóirataként. A legutolsó – a számozás sorrendjében a 37-ik – száma 2003 márciusában látott napvilágot.

A '80-as évek elején, persze, semmit sem tudtunk még egy lehetséges és valamikori „rendszerváltásról”. Egyszerűen csak annak örültünk, hogy ha nehéz körülmények között is, de működhettünk. A működésünk egyik csúcspontja volt, hogy az ELTE Közművelődési Titkársága, illetve annak vezetője, Vasy Géza felajánlotta, hogy a Jogtudományi Karon működő irodalmi körrel együtt kiadhatunk egy antológiát, ez volt 1983-ban az „Állóháború”. A Jelenlét részéről ötten voltunk benne, Kukorelly Endre, Márton László, Turczy István, Szabó János grafikus, valamint a jelen sorok írója. Az Állóháború mellett a „jelenlétes” aktivitás színházi estek, performance-ok formájában is megvalósult, az Egyetemi Színpadon leginkább Kardos Tiborcz rendezésében, illetve vidéki művelődési házakban több fellépésünk is volt ebben az időben.

A mostani összeállításunk a '80-as évek elejének Jelenlét című „folyóiratából”, illetve az Állóháború című antológiából való válogatás, az akkori szövegek, illetve rajzok megidézése. Gyakorlatilag mindössze három év irodalmi, művészeti termékének az áttekintése, az 1981 és 1983 közötti időszak bemutatása. Kifejezetten irodalmi és művészeti válogatás ez, verseket, valamint fotókat, rajzokat gyűjtöttünk össze, ami azt is jelenti, hogy tanulmányt, esszét nem válogattunk bele ebbe az összeállításunkba. Ilyen módon Rainer M. János tanulmányorozatából sem közlünk itt és most, annak ellenére nem, hogy az volt az egyik legfontosabb publikációja az akkori Jelenlétnek. Nem közöljük még a Jelenlétben megjelent műfordításokat, ezért maradnak ki Allen Ginsberg versei.

Célja viszont ennek az összeállításunknak, hogy a korszak fiatal szerzőit megmutassuk. Láthatjuk ezáltal, hogy ki mindenki indult el az irodalmi pályáján a Jelenlétben, hogy ki mindenki kötődött – legalább egy-egy publikációval – a laphoz. Több olyan szerző is van köztünk, aki ma már irodalmunk meghatározó alakja, ilyen módon József Attila-díjas, Babérkoszorú-díjas, vagy akár Prima Primissima-díjas szerzők is vannak ebben az összeállításban, közülük sokan első publikációikat éppen itt, a Jelenlétben közzé tették. Sokféle név, sok érdekes személyiség, akik valamikor novellával, verssel, vagy akár rajzzal, fotóval mutatkoztak be a Jelenlét oldalain. És vannak olyanok is, akik nem lettek különösebben „ismertek”, mert egy adott pillanatban talán úgy döntöttek, hogy a magánéletük fontosabb, mint a közszereplés. Mindezeket a szerzőket kétségtelenül összeköti az, hogy annak idején, a '80-as évek elején olyan munkákat jelentettek meg a Jelenlétben, amely munkák mai szemmel is frissnek, elevennek,

minőséginek tűnnek, tehát az idő, az elmúlt majd' negyven év nem tette idejétmúlttá, kopottá, porossá műveiket.

Igen, utólag átlapozva ezeket a kiadványokat, jólesően állapíthatjuk meg, hogy egy izgalmas korszak izgalmas és érdekes dokumentumait tarthatjuk a kezünkben. Sokan voltunk együtt, és ez a bő válogatás azt is bizonyítja, hogy sokan éreztük azt, akkoriban, hogy van értelme megszólalni, mert van perspektívája a megszólalásnak.

Szabó János montázsa

